

Joanna Markowska

Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Zakład Geografii Regionalnej
j.markowska@uw.edu.pl

*Balkany to obszar w Europie, na którym pije się turecką kawę
(Amer, Sarajevo)*

**BAŁKANY – OKREŚLENIE MEDIALNE
CZY REGION GEOGRAFICZNY?**

The Balkans: a media term or a geographical region?

Abstract: The paper aims to give specific content to the notion of the Balkans. The author looks at the linkages between the geographically distinct Balkan Peninsula and the Balkans as they are popularly referred to in the media. The article discusses the evolution of the term and the changes in the range of the area on the basis of historical maps. Based on the analysis of the materials, the author concludes that its historical past played a crucial part in the emergence of the Balkan region. The expansion of the Ottoman Turks to the Balkan Peninsula brought the destruction of the existing political structures and a deep transformation of the social relations following the Islamisation of the Balkans. Far-reaching ethnic, cultural and religious changes took place, which last until the present day. The author also looks for the common characteristics of the Balkan countries, manifested primarily in the multi-cultural character of the region and in the linkages between man and the environment. The analysis indicates that the Balkans are fallaciously identified with the Balkan Peninsula as, though being located on the Peninsula, they form a smaller area culturally. The spatial range of the Balkans has changed along with political developments.

Słowa kluczowe: Półwysep Bałkański, Bałkany, region, przestrzeń wielokulturowa
Key words: The Balkan Peninsula, the Balkans, region, multicultural space

Gdzie znajdują się Bałkany? Czy pokrywają się z geograficznym zasięgiem Półwyspu Bałkańskiego? Co łączy kraje Półwyspu Bałkańskiego? Kim jest Bałkańczyk? Co ukształtowało kulturę bałkańską? W jakim stopniu zasięgi: geograficzny, polityczny i kulturowy Bałkanów pokrywają się? Te pytania stały się

wiodące podczas badań prowadzących do wniosków, zawartych w niniejszym artykule.

Potrzeba podziału przestrzeni na regiony przejawia się w licznych opracowaniach geograficznych. Dyskusja nad tym, co jest uznawane za region dowodzi, iż zdefiniowanie pojęcia zależy od przyjętych kryteriów i potrzeb regionalizacji¹. Zasięgi regionu mogą się różnić w zależności od zastosowanych kryteriów, granice zaś często są rozmyte i wskazują na występowanie stref przejściowych na styku regionów.

BAŁKANY – GORĄCY TEMAT PRASOWY

Niestabilność polityczna Półwyspu Bałkańskiego i rozwój mediów sprawiły, iż termin „Bałkany” wielokrotnie gościł w nagłówkach prasowych². Na przełomie XX/XXI w. na Półwyspie Bałkańskim zachodziły gwałtowne przeobrażenia polityczne. Rozpad Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w latach 1991–1992 pociągnął za sobą wybuch największego od zakończenia II wojny światowej konfliktu zbrojnego w Europie. Bałkany stały się przedmiotem zainteresowania mediów, które w subiektywny sposób przedstawiały swoją wersję wydarzeń. Jan Piekło (1996) zwraca uwagę na to, iż media stawały się narzędziem w rękach polityków. Obecnie echo wojny przybiera postać sprawozdań z sal sądowych, gdzie toczą się rozprawy przeciwko zbrodniarzom wojennym podczas wojny na Bałkanach³. Czystki etniczne, masowe przesiedlenia, zbyt późne zareagowanie państw europejskich, dalszy rozpad federacji Serbii i Czarnogóry, odłączenie się Kosowa – wszystkie te wydarzenia sprawiły, że dziś „Bałkany” nierozzerwalnie kojarzą się z walkami na tle narodowościowym, religijnym i etnicznym oraz z ogromnym zróżnicowaniem kulturowym na małej przestrzeni. Problemem nadal nie rozwiązany pozostaje sprawa mniejszości narodowych w Wojwodinie i Bośni. W Kosowie, a także w Bośni i Hercegowinie stacjonują obecnie siły pokojowe będące świadectwem kruchego pokoju na Bałkanach.

W odniesieniu do Bałkanów w prasie często używane są określenia „kocioł bałkański”, „tygiel bałkański”, bądź „miękkie podbrzusze Europy”, co wskazuje na napięcia będące efektem współistnienia na stosunkowo niedużej powierzchni różnych grup etnicznych, religii oraz kultur. W następstwie przemian politycznych zachodzących na Półwyspie Bałkańskim, ukształtował się termin

¹ Jednym z aktualnych problemów jest przebieg spornej linii podziału Europy i Azji.

² „Bałkany są wszędzie” [w:] *Krytyka polityczna* 21.08.2005.; „Piętno Bałkanów, piętno Europy” [w:] *Życie Warszawy*, Maciej Robert, 10.07.2009; „Tarczy nie będzie na Bałkanach” [w:] *Rzeczpospolita*, 24-09-2009; „Historyczna zmiana na Bałkanach” [w:] *Nato Review*, zima 2004.

³ „Kat Bałkanów” pojawił się w sądzie, 11.2009 www.tvp.info.

„bałkanizacja”, który nabrał ponadregionalnego, uniwersalnego znaczenia. Bałkanizacja to „proces rozbicia politycznego i skłócenie jakiegoś obszaru geopolitycznego” (*Podręczny słownik...* 1999). Bałkanizacją zagrożone są przede wszystkim państwa wielonarodowe lub wielowyznaniowe, w których występują wewnętrzne konflikty. Mówi się o bałkanizacji Związku Radzieckiego i krajów postkolonialnej Afryki.

EWOLUCJA ZNACZENIA SŁOWA BAŁKANY

Po raz pierwszy słowo „Bałkany” pojawiło się w liście włoskiego pisarza Buonaccorsi Callimarco w 1490 r. i odnosiło się do łańcucha górskiego położonego w południowej Europie; słowo „Bałkany” jest pochodzenia tureckiego i oznacza „góry”. Angielski podróżnik, John Morritt, wprowadził ten termin do literatury angielskiej pod koniec XVIII w. i odtąd zaczęto go używać dla określenia wyżynno-górskiego obszaru położonego między Adriatykiem a Morzem Czarnym. Równoległe funkcjonowały także inne nazwy tego obszaru: „Turecka Europa”, „Półwysp Grecki” oraz „Półwysp Południowosłowiański” (S. Pavić 2000).

Nazwę Półwysp Bałkański ukształtował w 1808 r. niemiecki geograf August Zeune (Jezernik 2007), którego celem było utworzenie równoległego pojęcia dla Półwyspu Apenińskiego i Iberyjskiego.). Nazwa Bałkany nadal jest używana przez geografów dla określenia pasma górskiego położonego na Półwyspie Bałkańskim ciągnącego się łukiem od rzeki Timdsor po wybrzeże Morza Czarnego; nazwa ta jest stosowana zamiennie z Szar Planina. Jednakże w mowie potocznej zyskała znacznie szersze znaczenie, wykraczające daleko poza geograficzne pochodzenie.

W odniesieniu do Bałkanów lingwiści mówią o istnieniu fenomenu wspólnoty językowej i wykształceniu się tzw. „bałkanizmów”, czyli cech wspólnych dla poszczególnych języków, które wykształciły się na Półwyspie Bałkańskim. Używany jest także termin „bałkańska liga językowa”, który określa grupę następujących języków: albański, bułgarski, macedoński, rumuński, serbskie gwary południowo-wschodnie, nowogrecki i wymarły dalmatyński. Języki te rozwinęły wiele cech wspólnych w budowie gramatycznej i pewien wspólny zasób słownictwa. Tymi cechami są m.in.: liczne zapożyczenia leksykalne z języka greckiego i języka tureckiego (Wielka Encyklopedia Powszechna PWN, 2001). Omawiana wspólnota językowa mogła ukształtować się na obszarze zwartym pod względem geograficznym, a zarazem zróżnicowanym pod względem kulturowym.

PRÓBA WYZNACZENIA GRANIC PÓŁWYSPU BAŁKAŃSKIEGO

Półwysep Bałkański znajduje się w Europie Południowej. Od zachodu oblewają go wody Morza Adriatyckiego i Jońskiego, zaś od wschodu graniczy z basenem Morza Egejskiego i Czarnego. Od Azji półwysep oddzielony jest cieśniną Bosfor, Morzem Marmara oraz cieśniną Dardanele. Jest jednym z największych półwyspów świata (Tabela 1.) i trzecim co do wielkości półwyspem w Europie po Skandynawskim i Iberyjskim. Powierzchnia Półwyspu Bałkańskiego wynosi ok. 500 km², jego długość 950 km, a szerokość do 1260 km. Półwysep Bałkański jest półwyspem jednorzędnym, wyrastającym bezpośrednio z trzonu kontynentu.

Wyznaczenie granicy lądowej półwyspu jest zazwyczaj dyskusyjne. W przypadku niektórych półwyspów granica ta jest jasno sprecyzowana, np. granicę Kamczatki wyznacza Przesmyk Parapolski Dol, a granicę Peloponezu – Przesmyk Koryncki. Kanał Kiloński natomiast uznawany jest za granicę Półwyspu Jutlandzkiego. W odróżnieniu od wymienionych półwyspów, Półwysep Bałkański jest znacznie szerszy u swej nasady, ma kształt trapezowaty z silnie rozwiniętą częścią południową, przez co wyznaczenie linii zamykającej półwysep od strony lądu jest kwestią umowną. Według *Encyklopedji Powszechnej* z 1930 r. „za granicę północną przyjmuje się zwykle dolny bieg Dunaju i jego dopływ rzekę Sawę. W ten sposób Rumunja z wyjątkiem prowincji Dobrudży nie należy do Półwyspu Bałkańskiego”. Również *Geografia powszechna* (1965) oraz *Encyklopedia Powszechna PWN* (1983) za północną granicę półwyspu uznają Sawę oraz dolny bieg Dunaju. W nowym wydaniu *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN* (2001) przebieg północnej granicy półwyspu określono w następujący sposób „linia umowna łącząca Zatokę Triesteńską z Zatoką Lublańską, dalej ku wschodowi wzdłuż Sawy i dolnego Dunaju”. Jednakże w niektórych publikacjach sprzed II wojny światowej granica Półwyspu Bałkańskiego była wyznaczana na Nizinie Panońskiej (Gołembski 2001).

Tab. 1. Największe półwyspy świata

Tab. 1. The world's largest peninsula

Nazwa półwyspu	Kontynent	Powierzchnia w tys. km ^{2 a)}	Powierzchnia w tys. km ^{2 b)}	Powierzchnia w tys. km ^{2 c)}
Arabski	Azja	2780	2730	2780
Indochiński	Azja	2174	2300	2174
Indyjski	Azja	2088	2100	2088
Labrador	Ameryka Północna	1430	1430	1430

Fennoskandzki	Europa	1140	800*	800**
Somalijski	Afryka	850	900	900
Iberyjski	Europa	580	580	580
Azja Mniejsza	Azja	501	510	506
Bałkański	Europa	500	570	470
Tajmyr	Azja	400	400	400

* powierzchnia Płw. Skandynawskiego

** powierzchnia Płw. Skandynawskiego wraz z Międzymorzem Fińsko-Karelskim tworzy Płw. Fennoskandzki o powierzchni 1,4 mln km²

Źródło: ^{a)} *Tablice geograficzne 2003*, ^{b)} *Świat w liczbach 2004*, ^{c)} *Tablice geograficzne 1998*.

W powyższych podziałach zauważalna jest trwałość rzek jako granic. Wschodni odcinek lądowej granicy półwyspu wyznaczony jest doliną jednej z największych rzek europejskich, Dunaju, zaś za zachodni odcinek granicy półwyspu uznawana jest rzeka Sawa. Należy jednak zauważyć, iż Sawa płynie przez Zagrzeb, stolicę Chorwacji; czy zatem południowa część miasta należy do Bałkanów, zaś północna część już nie? Mieszkańcy dzielnicy Nove Mesto, położonej na południowym brzegu Sawy, czują się tak samo Europejczycy, jak ich sąsiedzi ze starej części miasta, zlokalizowanej na północnym brzegu rzeki. W rozmowach podkreślają, że nie mieszkają na Bałkanach, ale w Europie Środkowej. Podział ten wskazuje na to, iż traktowanie rzeki jako granicy półwyspu może być kontrowersyjne ze społecznego punktu widzenia. Podział ten odcina od Bałkanów także północno-wschodnią część Chorwacji znajdującą się na północ od Sawy, Sławonię, uznaje natomiast za część Bałkanów południową część Słowenii, zlokalizowaną na południe od doliny rzeki Krka. Widać więc, iż wyznaczenie granicy półwyspu nie pokrywa się z kryterium politycznym, toteż trudność sprawia uznanie, który kraj należy do Bałkanów. Słowenia od zawsze przypadła zachodowi, jest zwarta pod względem wyznaniowym i językowym, i niemalże jednolita pod względem etnicznym; Słowacy stanowią około 97% narodu (*Statistički ljetopis 2006*). Problem wyróżnienia półwyspu znajduje odzwierciedlenie także w podziale państw na bałkańskie i niebałkańskie, co zostało szerzej omówione w dalszej części artykułu.

PÓŁWYSEP BAŁKAŃSKI W UJĘCIU FIZYCZNOGEOGRAFICZNYM

Półwysep Bałkański znajduje się w strefie fałdowań alpejskich, jedynie jego północno-wschodnia część należy do strefy nizin i położona jest na Nizinie Rumuńskiej. Ukształtowanie terenu reprezentuje rzeźbę młodych gór fałdo-

wych i fałdowo-zrębowych. Do największych masywów wyźwigniętych podczas orogenezy alpejskiej należą Góry Dynarskie w zachodniej części oraz Stara Planina (znana także jako Bałkan lub Szar Planina) we wschodniej części półwyspu. W budowie geologicznej półwyspu w zachodniej części wyróżnione zostały skały mezozoiczne, zaś w południowo-wschodniej części – prekambryjskie. Prawie cały obszar znajduje się w zasięgu klimatu podzwrotnikowego; w południowo-zachodniej części występuje odmiana morska klimatu, która we wschodniej i północno-wschodniej części obszaru przechodzi w odmianę kontynentalną. Jedynie północna część Półwyspu Bałkańskiego (północne przedgórze Starej Planiny, Szumadia, dolina Dunaju i Sawy) znajduje się w zasięgu strefy klimatu umiarkowanego.

Na ukształtowanie się obecnej rzeźby terenu miało wpływ kilka czynników: młoda tektonika, erozyjna i akumulacyjna działalność rzek, zjawiska krasowe uruchomione w wyniku wycinki drzew, a także działalność lodowców w wyższych partiach gór. Półwysep Bałkański charakteryzuje się silnie rozwiniętą linią brzegową powstałą w wyniku zatopienia przybrzeżnych łańcuchów górskich. Liczne półwyspy i zatoki sprzyjały zakładaniu portów morskich już w starożytności, co doprowadziło do rozwoju żeglugi i gospodarki w basenie Morza Śródziemnego.

Na Półwyspie Bałkańskim widoczny jest silny związek między warunkami przyrodniczymi a działalnością człowieka. W uznaniu półwyspu za region adekwatna wydaje się być definicja regionu sformułowana przez Janiszewskiego (1959), zgodnie z którą region geograficzny to „obszar, na którym człowiek organizuje swoje życie, dostosowując się do warunków przyrodzonych”. Dużą część półwyspu stanowią obszary wyżynne i górzyste, stwarzające barierę w rozwoju sieci osadniczej i transportowej, dlatego większość miast półwyspu zlokalizowana jest w dolinach rzecznych. Wapienie i dolomity zalegające w podłożu były podstawowym budulcem już w starożytności. Jako, że jest to najłatwiej dostępny materiał, a zrazem dość łatwy w obróbce mechanicznej, wznoszono z niego domy, kościoły, mury, budowano ulice i drogi.

Istotną cechą półwyspu jest krasowa rzeźba terenu w jego zachodniej i południowej części, która wywiera duży wpływ na gospodarkę człowieka. Na obszarach krasowych, ze względu na niedostatek lub brak wody powierzchniowej, działalność rolnicza jest ograniczona do niewielkich obszarów i koncentruje się głównie na nadmorskich nizinach oraz w rozległych poljach krasowych. Niesprzyjająca uprawie rzeźba terenu sprawiła, iż na całym obszarze Bałkanów rozpowszechnione jest pasterstwo owiec i kóz; pod wypas przeznaczone są duże obszary skaliste, porośnięte krzaczastymi zaroślami makii.

POŁOŻENIE GEOPOLITYCZNE JAKO WAŻNY CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA SIĘ WIĘZI REGIONALNYCH

Burzliwa historia krajów bałkańskich jest związana z ich położeniem na styku Europy i Azji. Obszar ten uznawany jest za strategiczny; o wpływy na Półwyspie Bałkańskim rywalizowały potężne mocarstwa. Dla ludów z Azji Mniejszej półwysep był wrotami do Europy, zaś dla ludów z Europy Środkowej i Południowej był miejscem skąd wyruszały karawany kupieckie do Turcji i innych krajów na Bliskim Wschodzie. Alexandre del Valle (2000) uważa region Bałkanów za region kluczowy, łączący Europę Zachodnią, Kaukaz, Azję Środkową, Bliski Wschód i Afrykę Północną, a kontrolę Bałkanów za niezwykle istotną z przyczyn strategicznych i ekonomicznych. Transport towarów i energii, głównie ropy naftowej i gazu, są głównymi przedmiotami zainteresowania ekonomicznego. Na skomplikowaną grę wokół Bałkanów, tzw. „kwestię wschodnią”, zwraca uwagę także Gołębski (2001).

Obecna sytuacja polityczna na Półwyspie Bałkańskim, wielokulturowość i wieloetniczność są m.in. rezultatem wielkich przemian religijnych, jakie objęły półwysep w przeszłości. W IV w. cesarz Teodozjusz I Wielki podzielił imperium rzymskie na wschodnio- i zachodniorzymskie, co zapoczątkowało okres wielkiej schizmy w kościele. Podział ten zachował się do dziś. W XV w. rozpoczęła się ekspansja islamu na Bałkany, co miało dalekosiężne skutki dla rozwoju tego obszaru.

Najsilniejsze zmiany rozpoczęły się po przegranej przez Serbów bitwie na Kosowym Polu w 1389 r., w wyniku czego Turcy wkroczyli do Europy rozpoczynając kilkusetletni okres islamizacji półwyspu. W ten sposób na Bałkanach pojawiła się trzecia wielka religia. Przez kilka wieków dochodziło do konfliktów na tle religijnym. Wraz ze zmianami politycznymi zachodziły zmiany kulturowe; ekspansja turecka doprowadziła do dużych zmian w strukturze etnicznej ludności. Analiza map krajów bałkańskich wskazuje na duże różnice w zakresie przynależności terytorialnej krajów do tej grupy. Prawdopodobnie podział półwyspu pomiędzy Imperium Osmańskie a Austro-Węgry stanowił kryterium wyznaczenia granicy między krajami bałkańskimi i nie-bałkańskimi. Był jednocześnie związany z przynależnością danego państwa do wschodniego lub zachodniego kręgu cywilizacyjnego. Linia podziału przebiegała przez terytorium późniejszej Jugosławii, co nie pozostało bez wpływu na historię kraju. Zróżnicowanie religijne i kulturowe stało się podstawą nierozwiązanych do dziś konfliktów narodowościowych. Ich przyczyn należy w dużej mierze upatrywać w ekspansji silnych mocarstw na półwyspie kilkaset lat temu

Mapa Bałkanów z 1899 r. (*Stanford's Compendium of Geography and Travel: Europe*) uwzględnia następujące kraje: Bośnię, Czarnogórę, Serbię, Rumunię (z Dobrudżą i Mołdawią), Bułgarię oraz Grecję. Chorwacja, mimo iż w znacz-

nej większości swojego terytorium jest położona na Półwyspie Bałkańskim, nie została przez autorów mapy zaliczona do krajów bałkańskich. W roku 1899, kiedy została sporządzona mapa, Chorwacja należała do Austro-Węgier, co mogło być przyczyną wysunięcia jej poza krąg kultury bałkańskiej, utożsamianej z kulturą wschodu. Na omawianej mapie podstawą wyróżnienia krajów bałkańskich stało się kryterium polityczne, toteż za kraje bałkańskie uznano te, które wchodziły w skład Imperium Osmańskiego.

Mapa 1. Podział polityczny Półwyspu Bałkańskiego w XIX i w XX w.
Map 1. Political division of the Balkan Peninsula in the 19th and 20th centuries

Sytuacja polityczna na Półwyspie Bałkańskim zmieniła się na początku XX w. Autorzy mapy z 1917 r., Reynolds i Collier, do krajów bałkańskich zaliczyli: Turcję, Rumunię, Bułgarię, Serbię, Czarnogórę, Albanie oraz Grecję. Znamienne jest, iż Bośnia położona w środkowo-zachodniej części półwyspu została z tej grupy wyłączona. Bośnia w 1908 r. została zaanektowana przez dążące do ekspansji na Bałkanach Austro-Węgry, co prawdopodobnie stało się przyczyną

przeniesienia jej do grupy krajów niepodlegających władzy Turcji, a zatem nie została uznana za kraj bałkański.

Mizerski i Żukowski (1998) do krajów Półwyspu Bałkańskiego zaliczają: Albanię, Bośnię i Hercegowinę, Bułgarię Chorwację, Grecję, Macedonię, Jugosławię, Słowenię i Turcję; z grupy tej wyłączona została Rumunia. Ten sam podział przyjęli Balon i Desperak (2003) z tą tylko różnicą, iż w 2003 r. w miejsce Jugosławii powstała federacja Serbii i Czarnogóry. Obecnie podział ten również jest nieaktualny, jako że 3. czerwca 2006 r. Czarnogóra proklamowała niepodległość, zaś 17.02.2008 po referendum również Kosowo ogłosiło deklarację niepodległości.

Słowenia znajduje się na granicy podziałów. Z geograficznego punktu widzenia południowa część kraju znajduje się na Półwyspie Bałkańskim, mimo to, jej przynależność do Bałkanów nie jest uzasadniona z historyczno-kulturowego punktu widzenia. W XIV w. Słowenia została przyłączona do grupy państw znajdujących się pod panowaniem niemieckiej dynastii Habsburgów, które później przekształcono w Austro-Węgry. Podczas podboju półwyspu przez Imperium Osmańskie Słowenia nie dostała się w jego granice; politycznie przynależała do monarchii Austro-Węgierskiej. Silne więzy handlowe z krajami Europy Południowo-Zachodniej przetrwały do czasów obecnych (Słowenia była najbogatszą i najlepiej rozwiniętą republiką w Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii). Mając na uwadze kryterium polityczne, nieuzasadnione jest zatem włączanie Słowenii do grupy krajów bałkańskich.

Przeszłość historyczna, zwłaszcza kilkusetletnie uzależnienie od Imperium Osmańskiego oraz udana próba odzyskania niepodległości spod panowania tureckiego w wyniku wojen bałkańskich (1912–1913) stanowią spójność wewnątrzregionalną krajów bałkańskich. Burzliwe dzieje Bałkanów, walki i przesuwanie granic sprawiły, że region ten jednoznacznie kojarzy się z obszarem spornym, niekiedy w literaturze określanym jako „miękkie podbrzusze Europy” (Kosecki 2002, Tanty 2003).

Cechą krajów bałkańskich jest również ich silne zróżnicowanie etniczne i wyznaniowe. Najbardziej jednorodnym etnicznie krajem jest Grecja, gdzie Grecy stanowią 98 %, a Turcy 2 % ludności. W pozostałych krajach struktura jest silnie zróżnicowana (Tabela 2.).

Pod względem ekonomicznym kraje bałkańskie są dość słabo rozwinięte na tle Europy. Wyróżnia się tylko Grecja, gdzie w 2006 r. PKB na mieszkańca wyniosło ponad 23 000 USD. W pozostałych krajach wartość PKB jest niższa niż 11 000 USD. Na najwyższy spośród krajów bałkańskich poziom życia w Grecji niewątpliwie ma wpływ członkostwo do Unii Europejskiej od 1981 r. oraz rozwój turystyki.

Tab. 2. Kraje Półwyspu Bałkańskiego
Tab. 2. Countries of the Balkan Peninsula

nazwa kraju (stolica)	pow. lądowa w km ²	liczba ludności (2006 r.)	struktura etniczna	struktura wyznaniowa	PKB w USD / osobę (2006)	bezrobocie
Albania (Tirana)	27 398	3 581 655	Albańczycy 95%, Grecy 3%, inni 2% (Włochowie, Cyganie, Serbowie, Macedończycy, Bułgarzy)	muzułmanie 70%, prawosławni 20%, katolicy 10%	5 600	14,3% (2005)
Bośnia i Hercegowina (Sarajewo)	51 129	4 498 976	Bośniacy 48%, Serbowie 37,1%, Chorwaci 14,3%, inni 0,6%	muzułmanie 40%, prawosławni 31%, katolicy 15%, inni 14%	5 500	45,5 % (2004)
Bułgaria (Sofia)	110 550	7 385 367	Bułgarzy 83,9 %, Turkowie 9,4 %, Cygani 4,7 %, inni 2 % (Macedończycy, Ormianie, Tatarzy)	prawosławni 82,6%, mułmanie 12,2%, pozostali chrześcijanie 1,2%, inni 4% (2001)	10 400	9,6% (2006)
Chorwacja* (Zagrzeb)	56 414	4 494 749	Chorwaci 89,6 %, Serbowie 4,5 %, inni 5,9 % (Bośniacy, Węgrzy, Słowency, Czesi, Cyganie) (2001)	katolicy 87,8 %, prawosławni 4,4 %, pozostali chrześcijanie 0,4 %, mułmanie 1,3 %, inni 0,9 %, ateści (5,2 %)	13 200	17,2% (2006)
Czarnogóra (Podgorica)	13 812	630 548 (2004)	Czarnogórcy 43 %, Serbowie 32 %, Bośniacy 8 %, Albańczycy 5 %, inni 12 % (Chorwaci, Cyganie)	prawosławni, mułmanie, katolicy	3 800	27,7 % (2005)
Grecja (Ateny)	130 800	10 688 058	Grecy 98%, Turcy 2%	prawosławni 98 %, mułmanie 1,3 %, inni 0,7 %	23 500	9,2% (2006)
Rumunia* (Bukareszt)	230 340	22 303 552	Rumuni 89,5%, Węgrzy 6,6%, Romowie 2,5%, Ukraińcy 0,3%, Niemcy 0,3%, Rosjanie 0,2%, Turcy 0,2%, inni 0,4%	prawosławni 86,8%, protestanci 7,5%, katolicy 4,7%, inni (w większości mułmanie) 0,9%, ateści 0,1% (2002)	8 800	6,1% (2006)
Serbia (Belgrad)	88 361	9 396 411	Serbowie 66%, Albańczycy 17%, Węgrzy 3,5%, inni 13,5%	prawosławni, mułmanie, katolicy, protestanci	4 400	31,6% (w Kosowie 50 %)
Słowenia* (Ljubljana)	10 151	2 010 347	Słowency 83,1%, Serbowie 2%, Chorwaci 1,8%, Bośniacy 1,1%, inni 12%	katolicy 57,8%, prawosławni 2,3%, mułmanie 3,5%, inni 26%, ateści 10,1%	22 000	9,60%
Turcja* (Ankara)	770 760	70 413 958	Turcy 80%, Kurdowie 20%	muzułmanie 99,8% (głównie sunnici), inni 0,2% (głównie chrześcijanie i Żydzi)	8 900	10,2% (2006)

* do Półwyspu Bałkańskiego należy niewielki południowy fragment Słowenii, duża część Chorwacji z wyjątkiem obszaru położonego na północ od rzeki Sawa, południowoschodni region Rumunii – Dobrużda, położony na południe od Dunaju oraz europejska część Turcji

Źródło: opracowanie własne na podstawie CIA Statistical Yearbook (The World Factbook)

PERCEPCJA TOŻSAMOŚCI BAŁKAŃSKIEJ

Odmiernym do geograficznego kryterium przynależności do Bałkanów jest tożsamość mieszkańców i poczucie odrębności terytorialnej. Badania terenowe⁴ prowadzone przez autorkę w latach 2006–2009 wskazują na to, iż poczucie przynależności terytorialnej do Bałkanów jest różnie postrzegane przez mieszkańców półwyspu, a samo pojęcie „Bałkańczyk” jest często nacechowane pejoratywnie i niesie duży ładunek emocjonalny. Z wypowiedzi mieszkańców północno-zachodniej części półwyspu, wyłania się negatywny obraz: „Bałkańczyk to osoba, która rzuca śmieci byle gdzie, parkuje samochód na środku drogi i nie obchodzi jej inni”, „To chuligaństwo, wandalizm, zachowania antysocjalne położenie i brak ambicji”, „Bałkańczyk to zabijaka, kryminalista, bandyta, człowiek wulgarny, mafiozo i złodziej”, „Ci z zachodu są bardziej kulturalni i bardziej ucywilizowani”, „Bałkany to chaos i niedorozwój gospodarczy”. Niektórzy wręcz mówią o stylu *homo balkanicus primitivus*. Znacznie rzadziej padają informacje dotyczące kultury bałkańskiej „to bogata kultura przejawiająca się m.in. w pięknej muzyce i tańcu”.

Niektórzy odzegnują się od bycia Bałkańczykiem ze względu na pejoratywne asocjacje. Podkreślają swoją przynależność narodową, a nie geograficzną: „Ja nie jestem Bałkańczykiem, ja jestem Chorwatem, który mieszka w Bośni i Hercegowinie”, „Nie czuję się Bałkańczykiem, choć może dla kogoś jestem, bo mieszkam na Bałkanach. Przede wszystkim jestem Hercegowcem i jestem z tego dumny”, „Wszyscy jesteśmy Bałkańczykami zgodnie z położeniem geograficznym, ale jeśli uznamy, że Bałkany znaczy: wojna, nienawiść, prymitywizm, brak wykształcenia i wszystko inne, tak odległe od współczesnej Europy, jeśli tak spojrzymy na Bałkany, wówczas w żaden sposób nie jestem Bałkańczykiem”. Przytoczone opinie w dużym stopniu wskazują na to, że geograficzne kryteria wyróżnienia Półwyspu Bałkańskiego nie są uznawane przez mieszkańców półwyspu za te, które świadczą o przynależności do Bałkanów. Ze względu na pejoratywne konotacje pojęcia „Bałkany”, związane z zacofaniem gospodarczym i niestabilnością, politycy słoweńscy oraz chorwaccy często podkreślają, że ich kraje znajdują się w Europie Południowo-Wschodniej lub Centralnej (Markowska 2006). W ten sposób podkreślana jest odrębność terytorialna i związki z Europą Zachodnią i Środkową.

Pojęcie „Bałkańczyk” ma zatem kontekst dwuwymiarowy; z jednej strony oznacza osobę mieszkającą w kraju położonym na Półwyspie Bałkańskim, podobnie, gdy mówimy o Latynosach czy Skandynawach, a zatem odnosi się do przynależności geograficznej do miejsca zamieszkania. Z drugiej zaś strony oznacza specyficzny charakter, mentalność przejawiająca się wybuchowością,

⁴ Wywiady terenowe z ludnością w wieku 20–50 lat w centralnych i zachodnich Bałkanach

ekspresyjnością i zachowaniami nacechowanymi dużym ładunkiem emocjonalnym. Wydaje się, iż granice geograficzne Półwyspu Bałkańskiego są przesunięte na północ względem granicy kulturowej. Bałkany tworzą pewną przestrzeń kulturową, która (za Gołembkim 2001) nie jest „...w sposób bezpośredni zależna od uwarunkowań naturalnych jak w przypadku jednostek geograficznych (...). Rozprzestrzenianie się kultur wykracza poza granice geograficzne, obejmując niekiedy swoim zasięgiem całe kontynenty. Wynika to z faktu, że nośnikiem kultury jest człowiek (...). Przestrzeń kulturalna może zmieniać granice na skutek rozprzestrzeniania się danej kultury lub jej kurczenia”. Na Bałkanach doszło właśnie do takiego zjawiska; wykształciła się specyficzna kultura będąca efektem mieszania się kultury miejscowej i wpływów tureckich. Jako, że jej zasięg nie pokrywa się z zasięgiem półwyspu, nie powinno się utożsamiać Półwyspu Bałkańskiego z historyczno-kulturowym regionem, jakim są Bałkany.

PODSUMOWANIE

W świetle powyższej analizy, termin „Bałkany” nie jest tylko określeniem medialnym, jak również nie odnosi się tylko do makrojednostki fizycznogeograficznej, jaką stanowi Półwysp Bałkański. Bałkany to region tworzący wspólnotę historyczno-kulturową, odrębny od otaczających go obszarów. Należy podkreślić, iż Bałkany są regionem o dynamicznych granicach zmieniających się w zależności od zmian politycznych. O przynależności do Bałkanów decydują oprócz położenia geograficznego cechy historyczne, przede wszystkim doświadczenie kilkuset lat pod panowaniem tureckim, kulturowe, jak np. język należący do ligi bałkańskiej oraz cechy społeczne, z których najistotniejszą jest wieloetniczność i współwystępowanie trzech grup wyznaniowych: katolicyzmu, prawosławia i islamu. Czynniki te wywarły ogromny wpływ na historię regionu oraz na transformację stosunków społecznych, jaką od lat 90. przedstawiają media. Charakterystyczne dla Bałkanów jest duże zróżnicowanie struktury etnicznej, wyznaniowej i językowej. Zasięg Półwyspu Bałkańskiego wyznaczony przez kryteria geograficzne jest nieco większy niż zasięg kulturowy, zatem nie należy utożsamiać jednoznacznie wyznaczonego Półwyspu Bałkańskiego z Bałkanami.

Na podstawie powyższej analizy autorka zalicza do państw bałkańskich następujące kraje: Albanię, Bośnię i Hercegowinę, Bułgarię, Czarnogórę, Grecję, Kosowo, Macedonię oraz Serbię. Słowenia, Chorwacja i Rumunia zostały z tej grupy wyłączone, gdyż ani politycznie, ani kulturowo nie przejawiają silnych związków z kulturą półwyspu. Także Turcja została wyłączona, gdyż do Europy przynależy jedynie jej niewielki fragment.

Półwysp Bałkański jest sceną wielokulturowości, wielu wyznań i wielu języków. To bogactwo czyni ten region Europy niezwykle interesującym dla podróżnika i badacza, ale z drugiej strony, to samo bogactwo przyczyniało się do wielokrotnych podziałów oraz do powstania niestabilnej politycznie sytuacji na półwyspie. Bałkany są od zawsze regionem bitwy pomiędzy siłami integracji i dezintegracji. Čolović (2007) w swoich esejach podkreśla, że na Bałkanach panuje agresywny nacjonalizm, który kulturę wykorzystuje jako narzędzie walki.

Pojęcie „Bałkany” jest zatem wielopłaszczyznowe i mówiąc o Bałkanach jako regionie, należy mieć świadomość, iż przeszłość historyczna, rzeczywistość geograficzna oraz medialna są ściśle powiązane ze sobą.

Literatura:

- Čolović I., 2007, *Bałkany – terror kultury*, Czarne, Wydawnictwo s.c., Sękowa
- Desperak J., Balon J., 2003, *Tablice geograficzne*, Świat książki, Warszawa
- Encyklopedia Powszechna PWN*, pod red. R. Łąkowski, t. 2, 1983, PWN, Warszawa
- Encyklopedia Powszechna* pod red. St. Fr. Michalskiego, 1930, Ultima Thule, Warszawa
- Antoni Wrzosek, (red.), *Gografia powszechna* 1965, PWN, Warszawa
- Gołemski Fr., 2001, *Stosunki kulturalne na Bałkanach*, Elipsa, Warszawa
- Janiszewski, 1959,
- Jezernik B., 2007, *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, Universitas, Kraków
- Kądziółka J., Kocimowski K., Wołoncej E., 2004, *Świat w liczbach*, WSiP, Warszawa
- Koseski A., 2002, *W bałkańskim tygł*, WSH, Pułtusk
- Markowska J., 2006, Szkic o kształtowaniu się państwowości i struktury narodowościowej Chorwacji w kontekście rozpadu Jugosławii, *Dylematy państwowości* pod red. K. Trzczińskiego, str.149–160, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Mizerski W., Żukowski J., 1998, *Tablice geograficzne*, Adamantan, Warszawa
- Pavić S., 2000, Some Thoughts About The „Balkans”, <http://geography.about.com/library/misc/ucbalkans.htm>
- National Geographic Atlas of the World*, 1981, National Geographic Society, Washington, D.C.
- Wacław Długoborski, Jan Piekło, 1996, *Propaganda strachu i nienawiści w hitlerowskich Niemczech i byłej Jugosławii*, pod red. S. Wilkanowicza, Fundacja Kultury Chrześcijańskiej „Znak”, Kraków
- Podręczny słownik współczesnej polszczyzny*, wyd. Kurpisz, t.3, 1999, Poznań.
- Romer E., 1902, *Rola rzek w historii i geografii narodów*
- Statistički ljetopis 2006*, Statistički urad, Ljubljana
- Tanty M., 2003, *Bałkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Książka i Wiedza, Warszawa
- Valle del, Alexandre, 2000, *Guerre contre l'Europe: Bosnie, Kosovo, Tchétchénie*, Les Syrtes, Paris
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, pod red. J. Wojnowskiego, t.3, 2001, Warszawa

Mapa z książki „The New Encyclopedic Atlas And Gazetteer Of The World”, edited and revised by Francis J. Reynolds, P.F. Collier and Son Publishers, New York, 1917.
http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_states_1917.jpg
Stanford's Compendium of Geography and Travel: Europe Volume 1, 1899, http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_states_1899.jpg
CIA Statistical Yearbook (The World Factbook), www.cia.gov

Źródła internetowe:

„Historyczna zmiana na Bałkanach”, NATO Przegląd, Zima 2004
Pomiędzy integracją a dezintegracją
Bałkany są wszędzie, Gdula M., „*Gazeta Wyborcza*” z 2 lipca 2005.
<http://www.nato.int/docu/review/2004/issue4/polish/analysis.html>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Grafika:OttomanEmpire1801.jpg>
http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_states_1899.jpg
http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/balkan_states_1917.jpg